

גצל זליקוביץ: סיפור חיים בין אמת למבדה

זאב גולדברג

מבוא

גצל זליקוביץ נולד בעיירה ריטובה שבליטא בשנת 1855. הוא התחנך בחינוך תורני ונחשב לעילוי בישיבות. בגיל 18 עזב את העיירה ושם פעמיו לצפון אפריקה, שם עבד, למד ערבית וגם למד לדבר עברית בהברה ספרדית. בראשית שנות השמונים, הגיע זליקוביץ לפריז והחל ללמוד אגיפטולוגיה ושפות שמיות עתיקות בסורבון. אליעזר בן יהודה שפגש אותו שם, טען לימים, שהיה זה זליקוביץ, ששוחח איתו בעברית בהברה ספרדית והצית אצלו את הרעיון להפוך את העברית לשפת דיבור. בשנים 1884-1885 השתתף כמתורגמן לערבית במשלחת הבריטית שיצאה לחלץ את הגנרל גורדון שהיה נצור בחרטום. קוראי העיתונות העברית באותן שנים הכירו אותו בעיקר מכתבות שפרסם **בהמגיד** ו**בהמליץ** ובהן תיאר את מסעו בסודן. בשנת 1886 היגר לארצות הברית ועסק בעיקר בכתיבה ובעריכה בעיתונות בידיש. בעיתונות זו פרסם מאמרי מערכת וסקירות למדניות לצד רומנים זולים ומדורים לאישה ולגבר. גצל זליקוביץ היה מחלוצי הכתיבה הסנסציונית והארוטית בידיש אך כתב גם מדורי ספרות ולמדנות שבהם עסק גם בסקירה של ספרי יראים. הוא נפטר בניו-יורק בשנת 1927.

מה בין סיפור חיים לספרות?

באחד ממאמריו הרבים בעיתונות היומית בידיש בארצות הברית דן זליקוביץ בשאלה מה היא ביוגרפיה, והוא הגדיר זאת כך:

ביוגרפיה היא היסטוריה של איש מסוים שיכולה להביא תועלת לאלה הלומדים אותה. ביוגרפיה היא מדע העוסק בתולדות חייהם של אנשים בודדים. כיצד הם התפתחו בחכמה, בתרבות, במעשים גדולים, בעסקים, בפוליטיקה, בצדקה או במעשי גבורה. (זליקוביץ, עמ' 6)

בהמשך המאמר כתב: "הביוגרפיות שהפכו בזמן האחרון לחלק חשוב מהספרות, הן גם החלק הטוב של ההיסטוריה".

בשנת אלפיים הוציא עיתון **הארץ** מוסף מיוחד שעסק בשאלה: מה היו הדברים המשמעותיים ביותר שקרו באלף השני בתחומי המדע, האומנות, הספרות ואחרים? בנושא הסיפורת הובאו

דבריה של הסופרת הבריטית אי"ס בייאט, שלדעתה סיפורי "אלף לילה ולילה" הם הסיפורים הטובים ביותר של האלף. היא כותבת:

סיפורי אלף לילה ולילה מספרים את מלאכת המצאת הסיפורים, אבל בו בזמן הם סיפורים על אהבה, חיים, מוות, כסף ומזון, ושאר צרכים אנושיים. הסיפור הוא חלק מטבע האדם, בדיוק כמו הנשימה ומערכת הדם... הסיפור מובנה בזמן הביולוגי שממנו איננו יכולים לברוח. כמו שחרזדה, על כולנו מרחף גזר דין מוות, וכולנו תופסים את חיינו כסיפור עם התחלה, אמצע וסוף. כשהסיפור שאנו מספרים נגמר, אנו מתנחמים בתחילתו של סיפור חדש.

(מוסף הארץ לסוכות 24.9.99).

בייאט רואה את העיסוק בספרות כצורך קיומי הקשור למחזור החיים: לידה, חיים ומוות. הז'אנר הביוגרפי מעצם מהותו, עוסק במחזור חייו של אדם ולכן הוא משתלב כל כך טוב בעולם הספרות.

ביוגרפיה של אדם היא בדרך כלל רצף של עליות ומורדות, שיאים ונפילות, מתח והרפיה, ריגוש ומרגוע - ממש כמו סיפור טוב, כמו דרמה מעניינת וכמו קולנוע מרגש. ביוגרפיה מעצם מהותה מאגדת בתוכה יסודות היסטוריים וספרותיים. זליקוביץ בחר לשכתב את תולדות חייו על הציר הנע בין היסטוריה למבדחה, גם מאמר זה נע על ציר זה.

הרהורים של ביוגרף

כאשר כתבתי את הביוגרפיה של גצל זליקוביץ, הבנתי במהרה שאמת ודמיון משמשים בערבוביה בתיאור תולדות חייו. בניסיון לדלות תמונה אמיתית על חייו הרגשתי לפעמים כחוקר היסטוריה של ימי-הביניים, המנסה למצוא גרעין של אמת היסטורית באגדה עממית. זיכרונות זליקוביץ אכן מאשרים את טענת חוקרי הספרות, שמספר עד חשוד כלא מהימן.

לאחר שנים של עיסוק בתולדות חייו של זליקוביץ וביצירתו, אני חש שאני מכיר את מושא מחקרי לפני ולפנים ויכול לצפות מראש כיצד היה מגיב ומה היו דעותיו בתחומים שונים. טיב היחסים בינינו מזכיר במשהו יחסי בני זוג לאחר עשרות שנות נישואין. במסגרת זו בחרתי לדמיין שיחה, בה אני מעמת את זליקוביץ עם מספר שאלות מביכות הקשורות לעברו. חלק מהתשובות לשאלות לקוחות מדברים שכתב זליקוביץ, ואת החסר השלמתי בעצמי. כמובן שלריאיון מדומה זה אין תוקף מחקרי אקדמי.

ריאיון עם "פרופסור" גצל זליקוביץ

זאב: פרופ' זליקוביץ שלום, אתה יודע שאני כותב עליך ביוגרפיה. יש לי כמה נושאים שרציתי לברר איתך. בהקדמה לספרך **ציורי מסע** שפורסם בשנת 1910 אתה כותב: "ביום א' שבועות תרכ"ג נולדתי להורי בעיר קטנה ריטווה, פלך קובנה". האומנם! גצל זליקוביץ!!!! באמת נולדת בשנת 1863 והרי ברשימות שכתבת בסוף המאה התשע עשרה טענת שנולדת בשנת 1855 (זליקוביץ, עמ' 10). אם כן, אמור לי, מתי באמת נולדת?

גצל: טוב, בסדר, תפסת אותי! נו, זה חטא לרצות להיות מעט צעיר יותר – כולם מזייפים מעט את הגיל. אבל חוץ מזה, כל מה שכתבתי אמת לאמיתה!

זאב: אגב, רציתי לשאול אותך עוד דבר. בשנת 1892 פרסמת בעיתון כשאשר שהית עם המשלחת הבריטית בסודן, אלפיים מייל במעלה הנילוס, לא טרחת לבדוק אם הבשר בקופסאות הפח כשר או לא. והנה פה בזיכרונותיך משנת 1920 אתה מספר סיפור מפולפל, על כך שבתקופה ההיא היית חבר במועדון צמחונות, ובמסע לסודן נאלצת כל הזמן לאכול רק פול בלאזיבדא – כלומר, פול מטוגן בחמאה, כי לא אכלת בשר כלל. (זליקוביץ, עמ' 8)

גצל: מה, באמת כך כתבתי?

זאב: ראה פה, "שחיטה ובדיקה", (טאָגעבלאַט, 9 במרץ 1892).

גצל: איך מצאת את זה בכלל?

זאב: נו, מה אתה חושב, בשביל הביוגרפיה שאני כותב עליך, קראתי כמה עיתונים ישנים.

גצל: תשמע, אתה צודק, אבל מה רצית שאעשה, אתה יודע שאני כותב ועורך של עיתון דתי-אורתודוקסי בידיש. מה רצית, שאתוודה לפני כולם שאכלתי בשר לא כשר? תשמע, זה לא נעים.

זאב: פרופ' גצל זליקוביץ, בעצם - מהיכן קיבלת בכלל את התואר הזה, פרופסור?

גצל: תשמע – כשהגעתי לאמריקה והייתי מהגר "ירוק", חיפשתי עבודה. אז אימצתי לי את התואר פרופ'. ותאמין לי בצדק, כל עולם האקדמיה עם התארים שהוא מחלק, זה עולם של שקר, אז גם לי מותר להשתתף בחגיגה. כל מיני עמי ארצות שלמדו שפת עבר בארצות המערב, כאלה הרוצים ללמוד שירה מהספר **יצחק ירנן** על הלכות שחיטה, או כל מיני תלמידי חכמים המסוגלים לשאול: איה מוזכר בתנ"ך הפסוק "וימל אברהם את שרה אשתו וימליכה תחת ושתיי", (זליקוביץ, עמ' 40) - מקבלים תואר דוקטור, פרופסור. תגיד, זה בסדר? ולאנשים כמוני, שלא שכחו דבר מהגירסה דינקותא שלהם, יודעים בעל-פה מאות דפי גמרא עם ראשונים ואחרונים; אנשים כמוני, שהשלימו בכמה חודשים, בגרות בצרפת, עם לטינית ויוונית, למרות שמעולם לא למדו קודם בימי חייהם לימודים כלליים; אנשים כמוני, ששולטים ברוסית, גרמנית, צרפתית, אנגלית, ערבית, עברית, יידיש, חרטומית, סנסקריט ועוד, לא מגיע תואר פרופסור!?

זאב: מה שנכון נכון, מגיע ומגיע. ועכשיו לעניין אחר - את גולדפדן, אבי התיאטרון בידיש, הכרת?
גצל: איזו שאלה? הכרתי, כמובן שהכרתי. הרי הוצאנו לאור יחד עיתון, את האילוסטריטע
צייטונג. הוא היה חבר וידיד. הייתי בין המספידים בהלוויה שלו. לאחר שהוא מת בשנת 1908 גם
כתבתי עליו מאמר הספד בעיתון. (זליקוביץ, עמ' 9)

זאב: כן, אני יודע - הנה המאמר: "שניים ביום אחד – גולדפדן המשורר וגולדפדן המוסיקאי".
הנה פה אתה כותב שגולדפדן נהג לומר לך כך:
"מה אתה חושב, שאני הולך ומחפש את המנגינה בדמיוני? לא, המנגינה מחפשת אותי, והניגון בא
אלי, כמו בת קול מארץ השרפים".

גצל: נכון, נכון, כך הוא היה אומר. איי, אברום, גולדפדן, זה היה חבר!
זאב: אגב, את צונזר הכרת?

גצל: אליקים צונזר – המשורר העממי, בעברית וביידיש - בטח שהכרתי, הוא בא מליטא כמוני
וכאן בניו יורק, כתבנו באותו עיתון. הוא היה אחד מהחבורה שלנו, של הסופרים והעיתונאים. איי
איי – זה היה משורר אמיתי מהלב, ממש אַ מְחִיָּה. אם אני לא טועה, גם עליו כתבתי הספד
בעיתון.

זאב: בטח שכתבת, הנה פה הכתבה: "שני צונזרים, צונזר המשורר וצונזר המוסיקאי". (זליקוביץ,
עמ' 9). הנה, ופה אתה כותב איזה משפט מוכר, צונזר נהג היה לומר לי כך:
"מה אתה חושב, שאני הולך ומחפש את המנגינה בדמיוני? לא, המנגינה מחפשת אותי, והניגון בא
אלי, כמו בת קול מארץ השרפים".

אז תגיד עכשיו באמת, גצל, מי אמר לך את המשפט הזה, גולדפדן? צונזר? או שאתה המצאת את
כל הסיפור הזה מהראש?

גצל: נו, באמת, זה ממש לא יפה מה שאתה עושה. גולדפדן, צונזר, מה אני יכול לזכור? אחד מהם
אמר לי את זה, בטוח. כן, אני חושב שזה היה גולדפדן, רגע רגע... אולי צונזר. נו, באמת, תנסה
אתה לכתוב כל יום בעיתון: מאמר המערכת, רומן רומנטי בהמשכים, מדור מדע, מדור למדנות
ובנוסף גם את הפינה לאישה. בטח שאין זמן לכול. לפעמים ממחזרים חומרים ישנים. מה, רק אני
עשיתי זאת? כולם עושים את זה. אבל, תאמין לי, גולדפדן וצונזר, כמו אחים – אהבתי אותם בלב
ונפש, בלב ונפש אני אומר לך.

זאב: באמת ממש עוד דבר קטן לסיום: בסודך היית?

גצל: איזו שאלה? בטח שהייתי – אתה לא מאמין?! על הסיפור הזה כתבו אפילו בעיתוני בריטניה
וצרפת, במגיד, במליץ ובהרבה עיתונים אחרים. קראת עיתונים ישנים? אתה בוודאי יודע על זה.
(זליקוביץ, עמ' 33-62)

זאב: נכון נכון, היית, היית, אל תתרגש כל כך, בכל זאת, בתורכיה היית?

גצל: איזה שאלה? בטח שהייתי. לא קראת על זה פרקים שלמים בזיכרונותיי? (זליקוביץ, עמ' 8)
זאב: קראתי, קראתי, ממש מרתק. הסיפורים על הרמון הנשים של הפחה התורכי ו-147 נשותיו; במיוחד ריתקו אותי הסיפורים על הקהילה השבתאית בקוסטנטינופול, ועל השתתפותך בחג שעשו ביום תשעה באב.

גצל: באמת, דברים מרתקים ביותר!

זאב: הנה, עוד משהו בעניין תשעה באב: "תשעה באב במדבריות סודן", (טאָגעבלאַט, 2 באוגסט 1903).

גצל: כן, זה היה הצום הקשה ביותר שחוויתי בחיי. איי איי, כשאני נזכר ביום הזה, אני מרגיש את היובש בפה ואת גרגרי החול בין השיניים.

זאב: בכל אופן, משהו לא מסתדר לי. חישבתי ומצאתי שבסודן ותורכיה היית בחורף ולא בקיץ – מה, תשעה באב בסודן ותורכיה חל בעשרה בטבת?

גצל: הפעם באמת תפסת אותי, ואני חייב להתוודות לפניך. אבל, שיישאר בינינו. אז זה כך: תמיד הייתי אדם בעל דמיון מפותח ביותר. הפרסום והחשיפה שקיבלתי בגיל צעיר עלו לי אז קצת לראש, סיפרתי אז גם סיפורים של היו ולא נבראו, רק כדי לזכות במעט פרסום. לא התכוונתי לפגוע באיש, אבל פגעתי בעצמי ובאחרים. במשך השנים שכתבתי על עברי, התבלבלו אצלי בראש מציאות ודמיון. הצגתי את עצמי הרבה יותר גדול וחשוב ממה שהייתי באמת. (זליקוביץ, עמ' 51) לעת זקנתי שכתבתי את זיכרונותיי. הייתי גלמוד בחדרי המוזנח במלון "צנטראל", שאני מכנה אותו "הקדש". נעים היה לי להתרפק על זיכרונות העבר. הוספתי לספר מכל העולה על רוחי כדי ליצור יצירת ספרות מרתקת, מותחת, מלמדת ומחנכת, שתמשוך את לב הקוראים. השלד לזיכרונות הם תולדות חיי, את הקורות טווייתי גם בעזרת קורי הדמיון. ככה זה, אין מה לעשות, עכשיו, כשאתה כבר יודע הכול, הוקל לי. אני מרגיש הרבה טוב יותר.

זאב: גצל, אין לך על מה להצטער. הסיפור יצא ממש מוצלח, מאוד ספרותי ודרמטי, לא סתם היסטוריה משעממת. באמת, כל הכבוד!! חיי פעמים יישר כוח, להתראות לך, שלום שלום.

ביבליוגרפיה

מאמר זה מבוסס על: גולדברג, ז. (1995), **גצל זליקוביץ – משכיל ועיתונאי יהודי במפנה המאות**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית. (קיצור – זליקוביץ)